

kétszeresen is örülhetünk annak, hogy e nagyszerű életmű gondos megrajzolása angol nyelven is hozzáférhetővé vált. (Akadémiai Kiadó, 1983.)

MOLNÁR JUDIT

BENKŐ LORÁND: KAZINCZY FERENC ÉS KORA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉBEN

1. A kötet két nagyobb lélegzetű tanulmányt tartalmaz, s mindkettő egy-egy évforduló megünneplésének köszöni létrejöttét. Az egyik, a *Kazinczy Ferenc nyelvszemlélete* című a széphalmi mester halálának (s nem születésének, ahogy a Bevezetésbe sajnálatosan került) 150. évfordulójára készült, s egyes részei előadás formájában el is hangzottak az 1981-ben Sátoraljaújhelyen rendezett akadémiai emlékülésen. A másik, a *Sághy Ferenc szerepe a felvilágosodás korának nyelvi mozgalmában* c. témára, nevezetesen Sághy érdekes alakjára és jelentős szerepére akkor figyelt fel a szerző, amikor 1977-ben a budai egyetemi nyomda kétszáz éves fennállása alkalmából rendezett nemzetközi szimpozionra gyűjtötte előadása anyagát.

A két tanulmány — egy-egy főhősével — az első pillantásra külön, ill. önálló egésznek tűnik, de — mint a szerző hangsúlyozza — nem szervesen áll egymás mellett, hanem szorosan egybekapcsolódik: „Egységes keretbe foglalják őket az azonos kor, a jelentős mértékben azonos szereplő személyek s nem utolsósorban a magyar felvilágosodás nyelvi mozgalmához szorosan kapcsolódó tartalom.” (3) A tanulmányoknak a főhősei is sok vonatkozásban egészen eltérő személyiségek voltak, ám mint arra ugyancsak a szerző rámutat: „Valamiben azonban mégis egyek voltak: anyanyelvük szeretetében, az érte nehéz körülmények közt való kiállásban, cselekvési készségben, buzgalomban; személyes viszályuk öregkori feloldódása szinte jelképezi tevékenységük végső soron való egybetorkollását.” (uo.)

Mindehhez már előljáróban hozzátehetjük: a kötet egységét — nagy anyagismeretével és kifinomult kutatási módszereivel, a mélyebb összefüggések és a bonyolultabb megfelelések feltárásával — maga a szerző biztosítja, akit mint a felvilágosodás korának kiemelkedő kutatóját korábbi, *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában* (Bp. 1960.) című nagyszabású szintéziséből jól ismerünk.

2. A fentiek megállapítása mellett mégis utalnunk kell arra, hogy a két tanulmány sok tekintetben lényegesen különbözik is egymástól.

Ez az eltérés mindenekelőtt a két téma kutatásának előzményeiből fakad. Az első ugyanis, Kazinczy Ferenc működése kezdettől fogva folyamatosan tárgya mind az irodalom-, mind pedig a nyelvtudomány-történetnek. Meggyőződhetünk erről, ha átlapozzuk a halálának 150. évfordulójára készült *Kazinczy Ferenc bibliográfia* (összeállította: V. Busa Margit, Miskolc, 1981.) hatalmas anyagát; de tulajdonképp elegendő az is, ha emlékezetünkbe idézzük — csupán a jelentősebbek közül — Toldy Ferenc, Váczy János, Négyesy László, Horváth János, Szauder József, illetőleg Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Pais Dezső, Deme László, Ruzsiczky Éva rá vonatkozó vagy vele foglalkozó munkásságát. A másik tanulmány viszont csaknem teljesen Benkő Loránd eredeti kutatásain nyugszik, mert főhőse, Sághy Ferenc (babitsi értelemben) az irodalom — meg a nyelvészet — „halottai” közé tartozik, a gyorsan és méltatlanul elfelejtettek sorába, s alakját egyik „történet” sem rajzolta meg. (A helyzet jellemzésére csak annyit említek meg, hogy Waldapfel József — akiről pedig nem állíthatjuk, hogy tájékozatlan volt a korszak irodalmában — azt hitte Sághy Ferencről, hogy „ő írta meg Verseghy első életrajzát”, 1.: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780—1830*. Bp. 1935. 171., holott Verseghy hátrahagyott műveinek sajtó alá rendezője maga utalt arra a kötetnek Horváth Jánoshoz és Vajky Györgyhöz intézett ajánlásában, hogy Verseghy „Életének Leírását” Sándor fia által teljesítette, 1.: „Verseghy Ferencz’ Maradványai és Élete”, Budánn 1825.) Benkő Lorándnak tehát Kazinczyról írva inkább szintézisre, egy kevésbé hálás és mutatós feladatra kellett vállalkoznia, Sághy portréját rajzolva és pályájának történetét lépésről lépésre kibontva viszont — bátran mondhatjuk — a felfedezések izgalmával lepi meg olvasóit.

3. Mindkét tanulmány elvi jelentőségű megállapítások rövid fejtegetésével indul, és perspektívába helyezi a később előadandókat.

Az elsőben a szerző megállapítja, hogy a Kazinczyról szóló nyelvészeti érdekű munkák nagy száma ellenére Kazinczy nyelvészeti-nyelvművelő tevékenységének „csupán egyes részletei tekinthetők a ma tudománytörténeti igényével is kimunkáltnak”.(5) A hiányok két csomópontban jelentkeznek. Egyfelől a régebbi nyelvtudománytörténeti szemlélet a nyelvújítás problematikájának fő kérdésével a szóalkotást tette, s ennek következtében vajmi kevés gond fordított olyan feldolgozásokra, amelyek Kazinczy „működésének a lexikai vonatkozásokon kívüli régióit elemzik”, illetőleg olyan munkálatokra, amelyek túllépve a grammatikai és lexikai kutatások zárt körén, Kazinczy nyelvújító tevékenységét „a nyelv és a társadalom, a nyelv és a gondolkodás, a nyelv és a műveltség, a nyelv és a nemzeti tudat, a nyelv és az irodalom kapcsolatának szélesebb kereteibe” helyeznék el. (5—6) Hiányok vannak másfelől a hazai és még inkább — jellemző módon a hungarocentrizmus betegségére — a külföldi előzmények

alapos, részletekre is kitekintő és egyben összegező feltárásában, azoknak az előzményeknek feltérképezésében, amelyek Kazinczynak kiindulópontot jelentettek, esetleg mintául szolgáltak, ill. amelyeket ő közvetített, ötvözött és továbbfejlesztett korszakalkotó munkásságában.

A szerző másik tanulmánya élén is a magyar nyelvtudomány-történeti kutatások horizontjának — bár más szempontból való — kitágítását sürgeti. A nyelvművelés történetére irányuló vizsgálatokban ugyanis, hogy azok a korszerű igényeknek megfelelőhessenek, két szempont érvényesítését tartja szükségesnek. Az egyik az, hogy a nyelvművelés történetét a szűkebb értelemben vett „nyelvészeti nézőpontokon messze túllépve lehet eredményesen előtárni” (49), vagyis beleágyazva a magyar szellemi művelődés történetébe, szoros összefüggésben tehát a kortörténet egészével. A másik szempont érvényesítése a nyelvművelés körében egykor munkálkodó személyekre vonatkozik, arra ti. hogy a fentmaradt műveik révén reprezentatív alkotók munkássága mellett ki kell terjeszteni a vizsgálódást azokra is, akik a háttérben maradvá közvetve szolgálták a nyelvművelés ügyét „azzal, hogy támogatták, ösztönözték a nyelvművelők munkáját, biztosítani igyekeztek az ahhoz szükséges feltételeket” (uo.), és ezáltal eredményesen dolgoztak a magyar nyelv dolgainak előmenetelén. Éppen Sággy Ferenc működése kitűnően példázza az ilyen személyiségek tudománytörténeti szerepét és jelentőségét.

4. Az elvi fejtegetések — mint mondtuk — a tanulmányok perspektíváját is megadják: egyrészt utalnak az eleve adott korlátokra, másrészt a vizsgálódások új lehetőségeit villantják fel.

Az első tanulmányban ugyanis — a téma bonyolultsága és szerteágazó mivolta miatt is — Benkő Loránd nem oldhatott meg olyan feladatokat, amelyek nemzedékek, de legalábbis kutatócsoportok dolga lett volna, ill. lenne. Bármily kiváló a kutató, bármily jártas a korban és kutatása anyagában, bármennyire képes a szintézisre — a szükséges előmunkálatok lacunáit egycsapásra nem tudja betölteni. Ezúttal tehát csupán arra vállalkozhatott — mint maga előrebocsátja —, hogy „Kazinczy nyelvszemléletének néhány főbb vonását” jellemezze „részben ide vonatkozó elvi téziseinek, részben gyakorlati nyelvi tevékenységének számbavételével”.(5) Ezt a célkitűzést széles keretekben valósította meg, minden eddiginél teljesebb képet tárva a témáról az olvasó elé, és az elhanyagolt részletekre is ráirányítva a figyelmet. Szintézisről lévén szó legfeljebb azt tehetjük szóvá: érdemes lett volna a szerzőnek — épp a hiányolt európai összefüggések felvázolása céljából — értékesítenie azokat az eredményeket, amelyeket Csetri Lajos „A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól” c. modern igényű tanulmányában hozott napvilágra a nyelvújítás, nevezetesen pedig Kazinczy elveinek kül-

földi előzményeiről (megjelent a Szauder József–Tarnai Andor szerkesztette *Irodalom és felvilágosodás* c. kötetben, Bp. 1974. 229–79).

A másik tanulmány értékét akkor foghatjuk fel igazán, ha emlékeztünk az előzmények hiányára, s földidezzük például azt a képet, amelyet a kortárs Toldy Ferenc hagyott SÁGHY FERENCről az utókorra: „Nyelvészetünk történetének legszomorúbb időszakához értünk... — írta Toldy *A magyar nemzeti irodalom története* (Pest, 1864–5, 268) c. összefoglaló művében. — Révai ellenese Verseghy Ferenc, a lelketlen SÁGHY FERENC mesterkedései folytán az ország hivatalos grammatikusává fogadtatott, s az öszves magyar birodalom iskoláiban kötelezőleg behozandó nyelvkönyvek szerkesztésével megbízott.” Ez SÁGHYNAK alighanem első és utolsó „méltatása” irodalomtörténeti kézikönyvben (beleértve az akadémiai irodalomtörténetet is). SÁGHY csak lexikonok szintjén élt tovább, szerepel persze Szinnyeiben (MÍR. 12:22–3), de felettébb sovány és hiányos adatokkal, köztük tévesekkel is, amelyeket azután szó szerinti ismétléssel a MÍRLEX. (3:10) és a MÉLETRLEX. (2:558) buzgón továbbörökít.

Benkő kiindulásul SÁGHYNAK ifjú kori éveit (lényegében az 1791-től 1804-ig tartó időszakot) vázolja fel; ebben főként Márki Sándor: „Kresznerics Ferencnek leveleskönyve” (Bp. 1914.) c. forrásértékű, de ebből a szempontból kiaknázatlan publikációjára támaszkodik. Különösen figyelemre méltó SÁGHYNAK Verseghyvel (1791-ben v. 1792-ben) való megismerkedése, valamint a jakobinus mozgalomhoz fűződő viszonyának elemzése. A továbbiakban SÁGHYNAK a budai királyi egyetemi nyomda élén való működését mutatja be, nevezetesen több évtizedes kapcsolatát a magyar nyelv és irodalom korabeli művelőivel. Közülük is külön fejezet szól Verseghyről, ill. SÁGHY és Verseghy barátságáról és különösen a nyelvtudomány érdekében kifejtett együttműködésükről. Ennek a három évtizedes — Verseghy hátrahagyott művei kiadása révén a síron túl is tartó — barátságának bemutatásával a Kazinczy szította vádaskodásokkal szemben SÁGHY is, Verseghy is méltó elégtételt kap, s Toldy állításával szöges ellentétben éppen SÁGHY nemeslelkűségére derül fény.

Az előbbieknél szerves folytatásaként a kötetnek legérdekesebb s legtöbb tanulsággal járó (mert homályt oszlató) része a SÁGHY és Kazinczy viszonyát tárgyaló fejezet (70–78). SÁGHYNAK — az éktelen haragra gerjelt Kazinczy által (l. KazLEV. 12:560) „egy második Mondolat”-nak bélyegzett — levele fejtegetésével Benkő kitágítja a kört a Kazinczy-ellenes dunántúli katolikus írói csoport (amelyhez SÁGHY is, meg Verseghy is tartozott) és Kazinczy közti viszonyra, sőt e viszonyba az Erdélyi Múzeum indulásával belépő Döbrentei szerepére, s mindezzel bepillantást nyújt a kései felvilágosodás nyelvi harcainak rejtettebb indítékai és mélyebben fekvő összefüggéseibe.

5. Az elmondottak után talán felesleges is hangsúlyoznom, hogy Benkő Loránd új kötete tartalmában és jelentőségében egyaránt túlmutat a nyelvtudomány határain. Árnyaltan összetett művelődéstörténeti munka, amely az érintett szakterületek minden művelőjének érdeklődésére számot tarthat. És egyúttal arról győzi meg a kutatót, hogy miként a felvilágosodás korában az egyes tudományágak közt nem rajzolódtak ki oly élesen a határok, annak megfelelően a kor tudománytörténetét csakis interdiszciplináris megközelítésben érdemes feldolgozni. (Akadémiai Kiadó, 1982. — Nyelvtudományi Értekezések, 113.)

ÉDER ZOLTÁN

CSAPLÁROS ISTVÁN: FEJEZETEK A MAGYAR–LENGYEL IRODALMI KAPCSOLATOK TÖRTÉNETÉBŐL

Csapláros István 1983-ban megjelent tanulmánykötetének időbeli kerete majdhogynem ugyanaz, mint a Magvető Könyvkiadó gondozásában 1977-ben napvilágot látott írásaié, amelyeknek összefoglaló címe *A felvilágosodástól a felszabadulásig* — is cezúrát jelöl. E hét évvel ezelőtti könyv alcímének — *Tanulmányok a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok köréből* — némileg módosított változata lett a tavalyi új tanulmánygyűjtemény címe. A Varsói Egyetem Magyar Tanszékének tudós professzora nyilván e hasonlósággal is jelezni kívánta, hogy a két kötet szándékában és anyagában egyaránt rokon, egymást kiegészítő, és szerkezeti, időbeli lekerekítettsége ellenére is továbbépíthető. Így lehet inspirálója a fiatal polonistáknak, s így lett „ihletője” az alábbi megjegyzéseknek.

Irodalom, kapcsolat, történelem: — szétválaszthatatlan, egymásba játszó, egymást előhívó, sajátos rokonfogalmi a kötet mindegyik fejezetének, akár a lengyel történelem egy-egy válságos eseményének magyar irodalmi visszhangját vizsgálja a szerző, akát a lengyel história, irodalom, kultúra egy-egy kiemelkedő alakjának Magyarországon kirajzolható képét hívja elő, akár a magyar irodalom és — közvetítésével — a szomszéd államok íróinak, költőinek lengyel népszerűsítőivel ismert meg. A kötet első fejezete, tanulmányfüzére, amelynek címe: *A francia elemek szerepe a felvilágosodás korabeli magyar irodalom Lengyelország iránti érdeklődésében*, azt tárgyalja, hogy a lengyel történelemnek a 17. század utolsó harmadában lejátszódó, reménykeltő, de többnyire tragikus eseményei milyen visszhangot